

Харлан О. Повітове місто на Дніпрі. Сліди колишніх починань // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2011 рік–І півріччя. У 2- частинах. Ч.І. – Дніпропетровськ: ДОНУБ, 2010. – С. 149-151

5 червня 1806 року – слобода Новогригорівка на Катеринославщині отримала статус повітового міста і була перейменована у Верхньодніпровськ (205 років від дня перейменування).

Повітове місто на Дніпрі. Сліди колишніх починань.

Радянський період одного з районних центрів Дніпропетровщини – міста Верхньодніпровська можна назвати апогеєм розквіту. Саме тоді місто зростало, розширювалося промислове виробництво, будувалося нове житло, зростало населення. Нажаль зараз час робить свою справу і невеличке місто мало чим вирізняється серед інших районних центрів Дніпропетровщини.

У 1970-ті рр. було реконструйовано центральний проспект міста, це зумовлювалося багатьма чинниками. Докорінно змінився зовнішній вигляд центральної частини з її історичним ядром. Політичні зміни у державі припинили почату перебудову «застарілого» житлового фонду, завдяки цьому ще є можливість зустрічати серед новобудов (деякі так і zostались не добудованими) старовинні будинки, що нагадують мешканцям і гостям міста про давню історію колишнього Верхньодніпровська. Нажаль при складанні плану нового будівництва та проекту реконструкції не було проведено спеціальних історико-архітектурних досліджень, тому на сьогодні містобудівна спадщина районного центру залишилась без належної уваги.

Більшість споруд відомих з історичних джерел зникли на завжди. Серед вцілілих є дуже цікаві пам'ятки, що заслуговують на ретельне вивчення.

Необхідним на сьогодні залишається зберегти вцілілі пам'ятки архітектури та містобудування місцевого значення, виокремити територію історичного центру, райони концентрації історичної забудови, містобудівні особливості поселення і т.ін. Для цього потрібно опрацювати величезну кількість матеріалу в різних архівах Росії та України, виконувати натурні обстеження, співставляючи отримані результати. Для багатьох міст області, можливо, окрім Дніпропетровська і Новомосковська, така робота ніколи не виконувалася.

Звісно, межі історичного центру міста змінюються у часі, отримуючи нове обличчя, але кожен етап розвитку залишається назавжди, важливо лише розвинути його й виокремити...

Верхньодніпровський повіт було утворено на частині території Катеринославського. Повітове місто Верхньодніпровськ виникло на місці слободи Новогригорівки, яку у 1785 році було передано до казенного відомства і призначено для поселення відставних сімейних та осілих солдатів.

Мальовнича низинна територія правого берега Самоткані привертала увагу поселенців ще з козацьких часів. Слободи Григорівка та Новогригорівка, що розтягнулися вздовж русла річки, засновані на місці колишнього козацького зимівника, дали планувальну основу майбутньому повітовому центру. 5 червня 1806 року на Катеринославщині з'являється повітове місто під назвою Верхньодніпровськ.

Наданий статус дещо пожвавлює життя поселення. Кількість мешканців у місті поступово зростає. На початку 1808 року уряд визнав за необхідне виділити нову ділянку землі зручної для хліборобства та господарства мешканців. Однак цей захід не був вдалим, оскільки частина поселенців у кінці 1809 року переселилися і заснували нову слободу за межами відведеної ділянки.

План міста Верхньодніпровськ затверджено 1823 року 14 червня. Нові вулиці та квартали було розташовано на території колишніх солдатських слобод, що виникли набагато раніше.

Уважно розглядаючи план 1823 року можна звернути увагу на прямокутну сітку кварталів запроектовану у тодішніх традиціях, міські площі з приходськими церквами та громадськими спорудами. Напрямки вулиць планувалися повторюючи напрямок рельєфу (огинаючи північно-західну частину велетенського пагорбу) і в деяких місцях співпадали зі старими існуючими вулицями слобод. Саме тому вулична мережа має своєрідну і неповторну трасувальну структуру. Добре видно кілька районів, які у дійсності відповідали окремим раніше існуючим поселенням. Вулиці звісно робилися рівними, а в громадських центрах існуючих раніше слобод проектувалися прямокутні за конфігурацією площі. В даному випадку, говорячи про проект нового Верхньодніпровська, мова йде про систему площ, які склали певну просторову композицію. Значні вулиці співпадали з поштовим трактом, та існуючими напрямками основних шляхів.

Планування міста з північного заходу обмежувалося річкою Самоткань, а з півдня, сходу й південного сходу широкою окружною вулицею, напрямок якої окреслював конфігурації міських районів (колишніх слобод).

З пагорбу сприймалися широкі панорами, тому вулиці орієнтовано в двох напрямках на русла Самоткані і Дніпра, таким чином використовувався принцип дальніх відкритих перспектив.

Композиційним ядром за планом повинна була стати міська площа з соборною церквою. Церкви у Верхньодніпровську всі знищено, відомі лише приблизні місця їх розташування. Це дуже важлива проблема, оскільки всі вказані приходські площі раніше існували з побудованими церквами. На сьогодні не існує єдиної думки про кількість церков, що стояли в місті! Не відомо навіть їх назви! Це цікавий й перспективний напрямок для дослідників.

Нажаль проектний план не несе інформації про здійснене будівництво, але деякі напрямки вулиць збереглися й на сьогодні, до того ж на плані вказано одну церкву, яка існувала на той період – це дерев'яна церква в ім'я рівноапостольних святих Костянтина та Олени. Нажаль не відомо яка з

чотирьох проектних церков відповідала саме вказаній. Найщільніша забудова вірогідніше відбувалася в прирічковій частині міста. Храми будувалися на значному підвищенні і являли важливі містобудівні доміанти. Можна з впевненістю стверджувати, що квартали між річкою та умовною лінією міських площ було щільно забудовано. Всі квартали було поділено на дворові ділянки. Будівництво проходило і на позначках вищих за приходські площі, опановуючи схили пагорбу.

Звісно будувалися міські споруди з дерева, яке переплавляли рікою. Цікавих споруд перших етапів розвитку повітового міста не збереглося, хоча археологічно можливо віднайти їх рештки.

Головний проспект міста, який з часом отримав назву Олександрійський, починався від Самоткані й прямував угору. На проспекті в низинній частині будувалися найбільш представницькі споруди, церковна площа та громадські заклади, будинки найзаможніших та найбагатших городян.

Мал. Верхньодніпровський повіт на «Генеральной карте Екатеринославской губернии с показанием почтовых и больших проезжих дорог, станций и расстояния между оными верст» складеної у Санки-Петербурзі у 1821 році.

Поступово забудова підіймалася по схилу пагорба, продовжуючи проспект.

З 1880-х рр. в планувальній структурі міста настає новий етап, обумовлений виникненням значних промислових підприємств, які займають значні за обсягами ділянки землі.

Територіально Верхньодніпровськ розростається у різних напрямках – на пагорбі і вздовж річки. З'являється велика кількість нових слобідок.

«Історичний центр» для Верхньодніпровська хронологічно обмежується дореволюційним періодом. Сама в цій частині планувальна структура міста у більшості відповідає проекту ХІХ ст. і відповідає містобудівній культурі того часу. Звісно після згаданої «реконструкції» було порушено масштабність та ритм забудови. Новоутворений центр міста вийшов за межі історичного. Та на цьому етапі закінчився наступний історико-містобудівний розвиток районного центру. На сьогодні важко визначити термін появи нового етапу, головним завданням залишається фіксація існуючого становища. Виявлення відсотку втраченого і цінність збереженого стане найкращим подарунком для колишнього повітового центру!

О.Харлан

Література: Городские поселения в Российской империи. Т.І. – С.-Петербург, 1860. – С. 143-145.

Феодосій Макаревський. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого ХVІІІ ст. – Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 2000. – С.371-375.

Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: УРЕ, 1969. – С.172.

Голяк М.О. Верхньодніпровськ: Фотоальбом. – К.: Мистецтво, 1980. – 136 с.

Поваров П.М. Верхнеднепровску 200. – Днепропетровск: Промінь, 1979. – 118 с.;

Місто краси над Дніпром: До 200-річчя міста Верхньодніпровська: Бібліографічний покажч. Літератури / Скл. Карнаух С.Г. та ін. – Верхньодніпровськ: Б.в., 1979. – 38 с.

Сыжко В.Г. Верхнеднепровску – 225. Краткий очерк истории города Верхнеднепровска. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 127 с.

Кавун М. Верхньодніпровську – 225 // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2005 рік. – Дніпропетровськ;

Харлан О. Новогригорівська церква в ім'я святих Константина та Єлени // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2010 рік. – Дніпропетровськ, 2009. - С. 45-47;

Харлан О. Новогригорівська слобода на річці Самоткань // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2010 рік. – Дніпропетровськ, 2009. - С. 256-258.